

тенденції розвитку / За ред. В.Д.Бондаренко та І.М.Мищака. – К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2012. – С. 499-515.

20. Лобье П. Три града. Социальное учение христианства / Пер. с франц. Л. Торчинского. – СПб.: «Алетейя», 2001. – 412 с.

Anatoly Didkivskyy

Orthodox ethics postmodern era

The article states that orthodox ethics of postmodern era creates new interpretation of relations "Me and You", "I and society", "Me and God". It is noted that the the basis for the ethical teachings is post-metaphysical theory personology and community as an ideal communication.

Keywords: Orthodox ethics, existence, modern, postmodern, community communication, relationships, society.

Надійшла до редакції 2.02.2015 р.

УДК 316.3: 323.15

© Микола Герасименко
(Херсон)

ІДЕЯ СОЦІУМУ ТА ЇЇ КОНЦЕПТУАЛЬНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ

У статті зазначається, що світоглядний релятивізм постмодерну і популярні тези про «крах соціального» актуалізують дослідницькі зусилля в напрямку переосмислення ідеї соціуму, ієрархізації факторів, які визначають її функціонування, генезис, трансформації. Соціальна система повинна володіти достатнім рівнем внутрішньої впорядкованості, який досягається за рахунок функціонально доцільних дій окремих індивідів та соціальних інститутів. Підкреслюється, що соціальний порядок – це такий рівень впорядкованості й організації соціальних зв'язків і взаємозалежності, який відкриває можливість взаємоузгодженості й передбачуваності дій окремих індивідів. Сутнісно він протистойть соціальній ентропії, котра посилює внутрішню напругу в соціальній системі, призводячи до хаосу.

Робиться висновок, що генералізація і понятійне розмежування інструментарію, засобом якого витлумачується суспільна дійсність, належить до ключових методологічних потреб соціально-філософського дослідження, зумовлених як ускладненням структурного формату соціального буття, так і динамічними змінами, котрих соціум зазнає в процесі своєї перманентної еволюції. Констатується, що ця обставина надає вказаній потребі транчасового, вічного статусу, який, тим не менше, потребує прискіпливої дослідницької уваги до себе не в невизначеній вічності, а нині й повсякчас. Тому важливо пояснити не лише спільне в онтології суспільств, а й логіку формування різниці між ними, знайти критерії для окреслення відмінностей різних систем суспільства.

Ключові слова: пріоритети суспільного розвитку, соціальні системи, масова культура, генезис, суспільні трансформації, концептуалістика.

Постановка проблеми та її актуальність. Роль різних соціальних факторів у функціонуванні суспільства, яка була ґрунтовно розкрита Ф.Енгельсом, отримала істотне теоретико-методологічне продовження у працях Л.Альтюсера, який ввів до наукового обігу поняття *топіка*, що репрезентує суспільство у вигляді будівлі, чиї поверхи спираються на фундамент: поверхів може бути чимало, а фундамент – один, і без нього поверхи повисають у повітрі. Це означає, що саме фундамент є точкою функціонально-інструментального відліку кожного суспільства, основним детермінативним фактором суспільної дійсності.

Л.Альтюсер концептуалізував суспільство у вигляді багатоповерхової будівлі, кожен поверх якої є позаекономічними факторами, а фундамент – економічним фактором, котрий визначає пріоритети функціонування суспільства. Детермінанта фундаменту не є константою, вона підлягає істотним змінам і кореляціям у процесі історичного генезису, однак для історії суспільства загалом її варто визнати інваріантною. Позаекономічні фактори в конкретних історичних умовах можуть змінювати своє місце в ієрархії соціальних сфер і домінувати відносно інших факторів. Таким чином, стабільність, єдність і цілісність суспільства як системи забезпечується повноцінним функціонуванням усіх його сфер і систем.

Аналіз наукових праць, присвячених проблемі. Попри рівень відцентрових тенденцій, кожне суспільство – це цілісний організм і єдина система, сукупність різних частин та елементів, тісно пов'язаних і перманентно взаємодіючих між собою. Проблему системності суспільного життя розробляли О.Конт, Г.Спенсер, К.Маркс, Е.Дюркгейм, М.Вебер, П.Сорокін та інші філософи і соціологи XIX – XX століть.

Мета статті полягає в тому, щоб дослідити сутність феномена соціум та знайти критерії для окреслення відмінностей різних систем суспільства.

Виклад основного матеріалу. Е.Еріксон витлумачував суспільство соціальною системою, котра функціонує за принципами саморозвитку. Її межі і єдність підтримуються інструментарієм соціального контролю. А.Малиновський, у свою чергу, вважав, що суспільство можна коректно витлумачити соціальною системою, елементи якої пов'язані з основними потребами людей в харчах, захисті, житлі та сексуальному задоволенні. Люди об'єднуються насамперед для задоволення деяких потреб. У цьому процесі виникають вторинні потреби, пов'язані з необхідністю інтерактивного обміну, кооперації, контролю, правил організації, що вимагає створення координаційних, управлінських та інтеграційних інститутів. Суспільство як система породжена самою природою людини, а будь-яка властивість суспільства органічно пов'язана з деякою потребою чи функцією. Саме функції реалізують потреби на рівні соціальної дійсності. Система ж підтримує на різних рівнях потреби людей, обслуговує їх, забезпечуючи інфраструктуру цілісності і стабільності (баланс).

Найбільший внесок у розвиток функціонального підходу до суспільства як особливого різновиду соціальних систем вніс Т.Парсонс. Згідно з ним, соціальна система є однією з підсистем великої системи людської діяльності. В свою чергу в соціальній системі, на його думку, можна виокремити чотири підсистеми: систему культури (з функцією підтримання культурних взірців як цінностей), політичну систему (функція досягнення мети), економічну систему (функція адаптації) та соціетальну систему (інтегративна функція).

Отже, згідно з Т.Парсонсом, суспільство є соціетальною підсистемою загальної соціальної системи, об'єднаною у вигляді колективу людей, котрі функціонують за певним нормативним порядком. Останній характеризується набором статусів, прав і обов'язків членів соціетального співтовариства, що базуються на єдності культурної орієнтації (соціальної ідентичності). На соціетальному рівні суспільство є функціонально збалансованою, взаємопов'язаною інтегральною цілісністю, котрій притаманна культурна і соціально-структурна диференціація.

Вихідним пунктом теорії суспільства Н.Лумана є теорія соціальних систем, яка інтерпретує суспільство соціальною системою, котра охоплює всі інші соціальні реальності і відрізняється ознаками операційної замкненості. Ця система на основі комунікації виокремлюється з навколишнього світу і відрізняється від усього, що не є комунікацією – наприклад, від життя, природи та свідомості. Суспільство розуміється як універсальна соціальна система, оскільки все, що відбувається у світі, може бути розмежовано залежно від того, чи є воно комунікацією. У праці «Тавтологія і парадокс у самозмалюваннях сучасного суспільства» Н.Луман наполягав, що суспільство як самореферентна система здатна себе спостерігати. На противагу цьому підходу, Х.Плеснер наполягав на необхідності деякої дистанційованості від соціуму («ексцентричної позиції»), аби зробити його об'єктом аналізу (а тим більше – порівняльного аналізу).

Теорія соціальних систем Н.Лумана стверджує: думка про те, ніби суспільство складається з людей, насправді є «гуманістичним упередженням» [4]. Згідно з цим концептуальним підходом, люди утворюють середовище, в якому функціонують соціальні системи, і від цього середовища такі системи себе відрізняють. Основна теза Н.Лумана полягає в тому, що суспільство є самозмалювальним об'єктом. Ключовими поняттями своєї теорії систем Н.Луман відрекомендує наступну тріаду: «аутопоезис» – самовідтворення системою власних елементів власними системними операціями; «оперативна закритість», котра означає, що на структуру системи можуть впливати лише здійснювані нею операції; і, нарешті, «структурне поєднання» – пов'язане з особливими характеристиками навколишнього середовища, які стали визначальними для властивостей системи в момент її виникнення.

Терміном «Божественне соціальне» Е.Дюркгейм позначав єднальну силу, котра лежить в основі будь-якого суспільства чи асоціації людей. Прагнення «триматися разом» є своєрідним способом пристосуватися, «одомашнити» навколишній світ, який в іншому випадку являв би собою непередбачувану загрозу. Цю тезу істотно поглибив М.Маффесолі [5].

Згідно з Д.Беллом, суспільство доцільно структурувати на доіндустріальну, індустріальну та постіндустріальну фазу, змістовно протиставляючи ці ідеальні типи. Мета такого структурування – довести істотні відмінності, оскільки існують якісно різні принципи, довкола яких сконцентровані інституційні та організаційні атрибути соціумів різних типів. Зокрема, доіндустріальне суспільство організоване на принципах взаємодії з природою: ресурси забезпечуються добувними галузями промисловості, а саме суспільство функціонує за законами низького рівня виробничих потужностей. Доіндустріальне суспільство жорстко структуроване і територіально замкнене. Осереддя його культури орієнтоване на відтворення традиційних схем діяльності, узгодженість якої досягається за рахунок тотальності державних форм контролю. Фактично йдеться про традицію в якості основної ідеологічної цінності, котра легітимізує схеми соціального відтворення.

Д.Белл також змалював особливості переходу від одного типу суспільства до іншого, виокремивши деякі принципові зсуви в структурі й логіці суспільного відтворення і перетворення. Він виокремив три компоненти таких змін: в економіці має місце тенденція зсуву від обробної промисловості до сфери послуг; на рівні технології утверджується провідна роль наукоємких галузей промисловості; в соціологічному вимірі формуються нові технократичні еліти і виникає новий принцип стратифікації цих позицій. Іншими словами, постіндустріальне суспільство означає появу нових осьових структур і принципів: перехід від методу спроб і помилок до теорії і кодифікації теоретичного знання заради управління інноваціями та ефективних суспільних перетворень.

Вагомим чинником ефективності кожного суспільства є спосіб взаємодії індивідуальних та надіндивідуальних факторів. З цього приводу А.Габеллі аргументовано стверджував: «Важко знайти таланти у всіх, а ще важче натрапити на рішучість і непохитність. Не відчуваючи відповідальності, кожен намагається ухилитися від розв'язання проблем. Це призводить до того, що ті, хто мають повноваження і не користуються ними, стають нездоланною перешкодою на шляху тих, хто прагне застосувати їх. Відтак, будучи поєднаними, людські сили насправді не нарощуються, а поглинають одна одну. Це настільки очевидно, що здебільшого посередній результат є плодом спільних зусиль таких людей, з яких кожен поодиноці зміг би розв'язати ту ж проблему значно краще» [7, с.21].

Істотним і принципово неусувним проблемним фактором є, на нашу думку, та обставина, що масова культура іманентно агресивна, спрямована на витіснення інших культурних стилів і ойкумен, на знищення навіть потенційної альтернативи собі. Покоління, виховані на її прикладі, за великим рахунком, не здатні навіть мислити, оскільки для них це обтяжливо і контрпродуктивно.

Ж.-П. Сартр концептуалізував тезу, згідно з якою неважливо, чи переможе людина в нерівній битві проти несправжнього існування: якщо вона продовжує чинити опір, значить, вона – все ще Людина. Якщо ж з якихось причин припинила боротьбу, то вже Нелюдина.

Г.Маркузе сформулював положення про сучасне буржуазне суспільство споживання, яке перетворює кожну людину насамперед і в основному в споживача, нівелюючи і девальвуючи її особистісний потенціал.

Теорія архетипів К.Г.Юнга розкрила причинно-наслідковий зв'язок невміння абсолютної більшості людей самотійно мислити. Справді, навіщо мислити, якщо все життя можна комфортно прожити, користуючись стереотипами і кліше колективного несвідомого.

Карен Хорні обґрунтувала, що сучасна культура невротизує особистість, спотворює, травмує і отуплює її. Будь-які спроби компенсації і гіперкомпенсації марні, оскільки вони відбуваються не в справжньому житті, а в спотвореному, збоченому існуванні.

Х.Ортега-і-Гассет проаналізував сучасну «масову людину» – щось на кшталт «одновимірної людини» Г.Маркузе. Він аргументаційно підкріпив тезу, відповідно до якої «масова культура» – це глухий кут для людини, культури і мистецтва, з якого немає безболісного виходу.

Ч.Р.Міллс проілюстрував, що в наш час входження до когорти пануючої еліти має, як правило, випадковий характер, а приналежність до еліти не є свідченням меритократичних якостей: еліта за своїми якостями може бути навіть гіршою того суспільства, яким управляє, а найголовніше – цей тип еліти здійснює перманентне відторгнення тих, хто об'єктивно кращий.

Вістря критики Гі Дебором «суспільства спектаклю» полягає в тому, що сучасний соціум намагається віртуалізувати реальне життя настільки, щоб дискредитувати і девальвувати будь-який принциповий підхід і принципове протистояння, перетворюючи все і вся в різновид гри.

Втім, існують суспільні сфери і форми життєдіяльності, в яких надіндивідуальний рівень є більш ефективним за індивідуальний. «На прикладі будь-якої хорошої спільноти можна помітити – зазначає Р.Патнем, – як добровільне співробітництво творить цінності, які не до снаги жодній окремо взятій особистості, незалежно від того, наскільки обдарованою і розумною вона не була б. У громадянському суспільстві асоціації всюдисущі; вони перетинаються одна з одною, а участь у них позначається на всіх без винятку аспектах суспільного життя. Суспільний договір, що підтримує такий стан справ, має не правовий, а моральний характер. Санкцією за його порушення є не в'язниця, а вигнання зі структур солідарності й кооперації. Норми й очікування відіграють найважливішу роль... Поняття громадянського обов'язку, який поєднується з ідеєю політичної рівності, цементує фундамент громадянського співтовариства» [6, с.227].

На думку Альфреда Шютца, світ повсякденності, «світ на долоні» слугує точкою відліку для макросоціальних процесів і їх концептуалізації на рівні соціоцентричної парадигми. Тут найбільшою мірою спрацьовує габітус – дія, зумовлена звичкою. Тому на соціетальному рівні суспільство володіє атрибутивними ознаками усталеної, взаємопов'язаної, інтегральної цілісності, котрій притаманна культурна і соціо-структурна диференціація. Між іншим, зазначена особливість може слугувати переконливим аргументом того, чому «постмодернізм, котрий розпочався як ересь проти академічного істеблішменту і ортодоксії, сам на рубежі 1980-1990-х років перетворився на істеблішмент і ортодоксію. Завдяки цьому він нині і втримує свої позиції. В цьому полягає регулярно відтворювана в науці іронія» [3, с.15].

Кінець модерну означає насамперед вичерпаність віри в розум, сумнів відносно того, що в християнській Європі витлумачується в якості розуму і традиції раціоналізму. Точніше, йдеться про деструкції розуму. Філософія постмодерну настільки безжально розвінчує розум, що радикалізм Ніцше на цьому тлі має інфантильний вигляд.

Другий аспект – закріплення за розумом статусу розуму як передумови тоталітаризму й заперечення в цьому контексті ідеї єдності та всезагальності. Щоправда, абсолютизація плюралізму відбувається не менш безпечливо, ніж раніше прокладався шлях ідеї єдності та всезагальності. Принагідно зауважимо, що заперечення єдності означає не стільки плюралізацію стилів життя, скільки їх анархізацію (не суспільно-політичну, а світоглядну).

Постмодернізм означає, що нічого не можна знати напевно, оскільки стала очевидною ненадійність усіх попередніх основ епістемології, а історичний процес втратив цілепокладаючі орієнтири, тому жодна версія прогресу не має достатніх підстав для підтримки. Як наслідок – виникла нова соціальна реальність, в якій на провідні позиції вийшли проблеми захисту навколишнього середовища, суспільства споживання, глобалізму тощо.

У книзі «Витоки постмодерну» П.Андерсон простежив генезис, реконструюючи інтелектуальний фон становлення і зміни значень та способів вживання поняття «постмодерн», починаючи з 1930-х років і аж до кінця 1970-х, коли під впливом Ж.-Ф.Ліотара та Ю.Габермаса ідея постмодернізму стала предметом широкого обговорення [1]. Метафора «текуча сучасність» використовується З.Бауманом для позначення переходу від колись звичного світу структурованих та ієрархізованих соціальних особливостей і зобов'язань до світу пластичного, вільного від цілей, пріоритетів і табу. Цей перехід детермінує глибокі зміни у всіх сферах людського життя. Новий якісний стан суспільного буття і свідомості не завжди і не в повній мірі піддається предметному оперуванню в термінах «постмодерн», «глобалізація», «інформаційне суспільство», «мережеве суспільство» тощо. Він потребує ґрунтовного переосмислення існуючих когнітивних кордонів [2].

Висновки. Існування суспільств залежить від їхньої здатності зберігати а) потенціал відповідності своїх можливостей зростаючій складності зовнішніх і внутрішніх проблем; б) потенціал можливості відповісти реальним і потенційним загрозам, а також дезорієнтуючим інноваціям (приміром, вестернізація є істотною інноваційною загрозою для традиційних суспільств).

Неефективне суспільство (а соціум, котрий не дає змоги більшості розвивати свої здібності, може бути лише неефективним) не слід інтерпретувати таким, що слугує чийось інтересам; насправді неефективне суспільство не в змозі ефективно опікуватися нічиїми інтересами. У цьому сенсі воно уподібнюється до екстенсивних форм господарювання, які не стільки насичують товарами ринок, скільки спалюють енергоресурси, нераціонально використовують земельний, водний, повітряний, біологічний та людський потенціал. Зрештою, можна зробити ще одне зауваження: неефективне суспільство вступає в конфлікт не лише з людяністю і гуманізмом, а й з прописними настановами теорії управління.

Література

1. Андерсон П. Истоки постмодерна / П.Андерсон. – М.: Издательский дом «Территория будущего», 2011. – 208 с.
2. Бауман З. Текучая современность / З. Бауман. – СПб.: Питер, 2008. – 240 с.
3. Дерлугьян Г. Современное обществознание: от теоретических прорывов к неоклассическому синтезу? / Г.Дерлугьян // Ойкумена: Альманах сравнительных исследований политических институтов, социально-экономических систем и цивилизаций. / Ред. кол.: В.П.Семиноженко (рук. проекта) и др., науч. ред. и сост. А.А.Фисун. – Харьков, 2009. – Вып. 6. – 280 с.
4. Луман Н. Понятие общества / Н.Луман // Проблемы теоретической социологии / Подред. А.О. Бороноева. – СПб.: Петрополис, 1994. – С. 25-42.
5. Маффесоли М. Околдованность мира, или Божественное социальное / М. Маффесоли // Социо-Логос. Пер. с англ., нем., франц./ Сост., общ. ред. и предисл. В. В. Винокурова, А. Ф. Филиппова. – М.: Прогресс, 1991. – С. 133-137.
6. Патнэм Р. Чтобы демократия сработала: гражданские традиции в современной Италии [Text] / Р.Патнэм; пер. с англ. А.Захаров. – М.: Ad Marginem, 1996. – 287 с.
7. Сигеле С. Преступная толпа / С.Сигеле. – М.: Институт психологии РАН, Издательство «КСП+», 1998. – 416 с.

Mykola Herasymenko

The idea of socium and its conceptual transformations

Ideological relativism of postmodern and popular thesis of «social collapse» actualizes research efforts toward rethinking the ideas of socium, a hierarchy of factors that determine its functioning, genesis and transformation. The social system must have a sufficient level of internal order, which is achieved by functionally appropriate actions of individuals and social institutions. Social order is a

level of order and organization of social relations and interdependence, which opens the possibility of mutual consistency and predictability actions of individuals. Essentially it is opposed to social entropy, which increases internal tension in the social system and resulting in chaos.

Generalization and conceptual delimitation, through which social reality is interpreted, belong to the key methodological requirements of social and philosophical investigation due to a complication of the structural format of social life and the dynamic changes that society is undergoing during a process of its permanent evolution. This fact provides the specified need with eternal status, which, however, requires detailed research attention to itself not in an uncertain eternity but now and always.

It is important to explain not only what is common in the ontology of different societies but also logic of forming the difference between them and find the criteria for delineating the differences of various systems of society. For example, the armed forces of the countries equivalent in terms of population and geographical conditions, which are even similar to each other on the organizational structure can be also significantly different by the criterion of efficiency. Within the existing social theory there is no substantiated ways for explanation of this phenomenon.

Keywords: social development priorities, social systems, mass culture, genesis, social transformation, the concepts.

Надійшла до редакції 20.02.2015 р.